

مقدمه

کشور ما در معرض مخاطرات مختلف بوده است و خواهد بود. به مجموعه فعالیت‌هایی که انسان‌ها برای کاهش ریسک سوانح گوناگون انجام می‌دهند و بر پایه روش علمی و بیشتر به صورت پیشگیرانه برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود، مدیریت بحران می‌گویند. این مسئله امروزه موضوع علمی میان‌رشته‌ای به نام مدیریت کاهش ریسک و مدیریت بحران است. در این کتاب، تلاش شده است تا با طرح مبانی این علم، مواد آموزشی‌ای که برای یادگیری این علم به صورت اولیه لازم است، ارائه شود.

اکنون در آستانه قرن پانزدهم هجری شمسی هستیم. با در نظر گرفتن روندی که در ۲۵ سال اخیر، در کشور از دید مدیریت کاهش ریسک سوانح طبیعی طی شده است، به جایگاه و موقعیت مدیریت بحران در ابتدای قرن بعدی هجری شمسی می‌پردازیم.

دولت‌ها در حدود ۲۵ سال اخیر، به‌ویژه پس از زمین‌لرزه ۳۱ خرداد ۱۳۶۹ منجیل، فعالیت‌هایی عمدتاً در راستای کنترل تبعات زمین‌لرزه‌ها و بازسازی بعد از رویداد انجام داده‌اند، ولی هم این نوع فعالیت‌ها و هم فعالیت‌های پیشگیرانه، همگی ناقص و البته محدود بوده‌اند. ایجاد سامانه مدیریت بحران کشور و سازمان پیشگیری و مدیریت بحران در شهرداری‌ها از جمله این تمهیدات است. برنامه‌های بهسازی و مقاوم‌سازی، عمدتاً بعد از زلزله‌های مهمی مانند زلزله ۱۳۸۲ بم مطرح و پیگیری شده و البته پس از مدتی، کم‌فروغ و کم‌توان ادامه یافته‌اند. ساخت‌وساز در حریم گسل‌ها در تمام این سال‌ها ادامه داشته و به دلیل (یا بهانه) نبود نقشه قانونی از گسل‌ها، عملاً هر نوع ساخت ساختمان با هر ارتفاعی در همه جای پهنه شهری تهران و پیرامون ممکن بوده است. کیفیت ساخت‌وساز، نوع کاربری و محدودیت بلندمرتبه‌سازی نیز در هیچ فرایند قانونی و سخت‌گیرانه‌ای کنترل نشده و در عمل، شهرسازی و توسعه شهری در حریم پهنه گسل‌های فعال شهر تهران، به‌ویژه در ۵۰ سال اخیر، شتابان دنبال شده است.

علت افزایش خسارت سیلاب‌ها، عمدتاً تشدید استفاده از اراضی دشت‌های سیلابی، یعنی افزایش استفاده از اراضی سیل‌گیر مجاور رودخانه‌ها است. در فروردین ۱۳۹۸،

در پی بارندگی‌های شدید آخر اسفند ۱۳۹۷ و نوروز ۱۳۹۸ و بعد از باز شدن اجباری دریچه‌های سدهای کارون، کرخه و دز، دشت سیلابی این سه رودخانه در شمال اهواز عملاً به هم پیوست و دریاچه‌ای وسیع از جنوب شوش تا شمال اهواز و سوسنگرد در دشت آزادگان ایجاد شد. تشدید استفاده از اراضی سیل‌گیر مجاور رودخانه‌ها ناشی از عوامل زیر است:

- بی‌توجهی به این امر که اراضی مزبور در معرض خطر سیل قرار دارند؛
- ناآگاهی خریداران مستحقات از سیل‌گیری ملکشان (فروشندهگان خریداران را از این موضوع مطلع نمی‌کنند)؛
- تمایل و گرایش عمومی مردم به زیستن و کار کردن در اراضی پست و مسطح؛
- بالا بودن ارزش اراضی دشت‌های سیلاب (در قیاس با اراضی نسبتاً مرتفع و کوهپایه‌ها)؛

- بی‌توجهی مدیریت شهری در توسعه محلات به سیل‌گیر بودن اراضی که در آن ساخت‌وساز جدید صورت می‌گیرد (مانند آنچه در شهر اهواز رخ داده و در عمل، بسیاری از محلات جدید شهر فاقد سامانه دفع فاضلاب و آب‌های سطحی است!).

باید در مورد نحوه ساماندهی، آمایش سرزمین و توسعه ایران در آینده، به طور جدی، اندیشید. با توجه به اینکه در آینده، بدون شک، بیشترین جمعیت ایران، شهرنشین خواهند بود، چگونگی توسعه شهرها در آینده ایران بسیار مهم و حساس است. روندی که اکنون در کشور ما دنبال می‌شود، با توجه به افزایش جمعیت در معرض مخاطرات طبیعی، به دلایل مختلف، به افزایش ریسک در مقابل سوانح طبیعی می‌انجامد.

تحولات جمعیتی در ایران نمایانگر افزایش هر چه بیشتر جمعیت شهرنشین و تمرکز جمعیت در شهرهای بزرگ‌تر (برخوردارتر) است. بر پایه آمار بانک جهانی، دگرذیسی جمعیت در ایران از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که تمرکز جمعیت در شهرهای با جمعیت بیش از یک میلیون نفر، از ۱۲/۵ میلیون در سال ۱۳۶۹ به حدود ۲۱/۵ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است؛ این در حالی است که نرخ افزایش جمعیت در طی یک «دهه» (در دهه اول طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۹) در شهرهای بزرگ، در کل، حدود ۳ درصد بوده است و این میزان با رشد جمعیت شهرهای بزرگ به صورت «سالیانه» در طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۵ برابری می‌کند! این موضوع نشان می‌دهد که آهنگ رشد جمعیت شهرهای بزرگ، به‌ویژه در هشت سال اخیر، شتاب خاصی گرفته است.

بیشتر شهرهای بزرگ و با جمعیت بیش از یک میلیون نفر ایران بر روی مخروط‌افکنه‌های بزرگی قرار گرفته‌اند. این مخروط‌افکنه‌ها هم محل عبور گسل‌های فعال اصلی کشورند، هم محل رود دره‌های مهم و هم منبع مهم ذخیره آب، که انسان‌ها از آن بهره‌برداری می‌کنند. چالش مهم مدیریت بحران در کشور ما، استفاده بهینه از منابع برای مؤثر کردن برنامه‌های مدیریت ریسک خواهد بود.

در این کتاب، با مرور مهم‌ترین مبانی مدیریت بحران و معرفی مهم‌ترین سوانح طبیعی که به صورت بالفعل در ایران و کشورهای پیرامون موجب خسارت جانی و مالی می‌شوند، به تاریخچه و چگونگی شکل‌گیری سازمان‌های مسئول مدیریت بحران در ایران پرداخته‌ایم؛ چهارچوب‌های بین‌المللی موجود برای پیشبرد برنامه‌های مدیریت بحران معرفی شده‌اند؛ نقش نهادهای ملی و بین‌المللی برای مدیریت بحران تشریح و سازمان مدیریت بحران کشور معرفی شده است. به همین دلیل، در فصل اول به آشنایی با سوانح طبیعی، فصل دوم به مفاهیم مدیریت بحران، فصل سوم به برنامه‌ریزی در مدیریت بحران، فصل چهارم به دلایل آسیب‌پذیری کشور در برابر سوانح، فصل پنجم به آشنایی با تجربیات موفق ملی و بین‌المللی، فصل ششم به مشارکت اجتماعی در مدیریت بحران، فصل هفتم به جستجو و امداد در سوانح، فصل هشتم به قانون تشکیل سازمان مدیریت بحران و فصل نهم به کرونا و مدیریت بحران می‌پردازیم. این کتاب برای استفاده دانشجویان رشته‌های مختلف در سطوح کارشناسی و کارشناسی ارشد که درس مدیریت بحران و مدیریت ریسک و مخاطرات طبیعی را می‌گذرانند تنظیم شده است. نگارنده از نظرهای اصلاحی و انتقادی مخاطبان برای اعمال اصلاحات در ویرایش‌های بعدی کتاب استقبال می‌کند.

مهدی زارع

مهر ۱۳۹۹